

अनामिका परदेशी

समोर दिसणारी कोर्टाची इमारत लक्ष वेधून घेणारी होती. चकचकीत दगडांनी मढवलेली मोठी इमारत! समोर दिसणारे मोठे खांब कोर्टाच्या भव्यतेत भर घालीत होते. सगळचं कसं स्वच्छ, सुबक आणि टापटीप. कोर्टाला लागूनच एक छोटीशी बाग होती. हिरवेगार लॅन-हिरवळ- आणि त्यात लाल-पिवळी फुले! कुठे दिसणारे निळे जांभळे हायासिंथचे तुरे! स्प्रिंगची - वसंताची नुकतीच सुरवात होती. त्यामुळे सदा हिरवे असणाऱ्या पाईन वृक्षांना देखील तकाकी आली होती. बागेत लोकांना बसायला सिमेंटचे बाक ठेवले होते. त्यावर काही निरुद्योगी माणसे बसली होती! - पेपर वाचत, ऊन खात! कुणी कोर्टात येणाऱ्या जाणाऱ्यांची “ये जा” पाहात होते, तर कुणी आपली ‘केस’ न्यायाधिशासमोर जायला वेळ होता म्हणून अस्वस्थपणे येरझारा घालीत होते. कोपन्यातल्या एका बाकावर दोघी तिघी बायका “Thank god it's lunch time! It's been a crazy morning” असे म्हणत घरून आणलेले brown paper bag मधले सँडविच खात होत्या. सुटाबुटातले वकील आपापल्या अशीलांबरोबर विचार विनिमय करीत होत; तर काही आपल्या सहकाऱ्यांबरोबर खटल्यांबद्दल, न्यायाधिशांच्या पक्षपाती वृत्तीबद्दल नाराजी व्यक्त करीत होते. कोर्टाच्या डाव्या बाजूला एक कोपन्यात चार पाच बायका आणि तीन-चार पुरुष ‘सिगरेट’ ओढत उभे होते. कोर्टात सिगरेट ओढायला परवानगी नव्हती म्हणून!

ह्या कोर्टाच्या प्रशस्त पायन्या उत्तरताना “तिल” आपल्या मनावरचे एक मोठे दडपण उत्तरते आहे याची जाणीव झाली, चेहन्यावरच्या आठच्या मावळल्या होत्या. तिच्या प्रफुल्ल हसन्या चेहन्यावर नुकत्याच कापलेल्या आणि रंगवलेल्या केसांच्या बटा स्वैरपणे विखुरल्या होत्या. मनात वाढत जाणाऱ्या विचारांचा वेग तिच्या पावलांना आला होता, विलक्षण उत्साहात ही पन्नाशी ओलोडून गेलेली बाई टणाटणा उड्या मारीत कोर्टाच्या पायन्या का उत्तरते आहे, हा प्रश्न चेहन्यावर उमटलेले काही त्रयस्थ चेहरे तिच्याकडे कुतूहलाने पाहात होते. त्यातल्याच एक मिशिकल सदगृहस्थाने तिला ओरडून विचारले, “अरे वा! तू आज खूपच खुशीत दिसते आहेस, तुला तुझे भाग्य सापडले वाटतं? अभिनंदन!” असे म्हणत त्याने एक

उडत चुंबन तिच्याकडे फेकले. “ती” ही प्रसन्नपणे हसली, चार पायच्या परत चढली आणि त्या अनोळखी माणसाजवळ जाऊन म्हणाली, “तुझ्या शुभेच्छांबद्दल मी मनापासून तुझे आभार मानते. खरोखर मी आज खूप आनंदात आहे. कारण सांगू का? कारण मी आज ‘मुक्त झाले आहे. मुक्त! ’ असे म्हणून तिने त्याच्या हाताचे हलकेच चुंबन घेतले आणि ती पायच्या उतरली.

कोर्टासमोरच्या ‘मीटर’ वर तिने गाडी लावली होती. गाडीत बसल्यावर मात्र न राहवून तिने आपल्या पर्समधून एक कागद बाहेर काढला! त्या कागदावरचे नाव ती परत परत वाचू लागली - “अनामिका परदेशी!” स्वतःच्या आयुष्याचा सारा चित्रपटच तिच्या डोऱ्यांसमोर उलगडू लागला. पुन्हा एकदा नव्याने!

.....तीस वर्षांपूर्वी माहेरचा उंबरठा ओलांडून माणिक सासरी आली होती. त्या नव्या घराला ‘आपलं म्हणायसाठी. ‘माणिक’ ची ‘मंगल’ झाली, ‘जोशी’चे ‘काणे’ झाले आणि सौ. मंगल काणे नावाची एक नवीनच व्यक्ती जन्माला आली. पहिल्या वर्षीचे नव्या नवरीचे उलटे घातलेले मंगळसूत्र सुलटे व्हायच्या आतच तिचा भारताचा किनारा सुटला आणि तिने आपल्या नवन्याबरोबर अमेरिकेत पाऊल टाकले. तेव्हां देखील तिला उंबरठाच आठवला. माहेर सोडताना आईने सांगितलं होतं की सासरी अगदी एकरुप होऊन जा. आता तेच तुझे ‘घर’ आहे बरं! ‘माझी आई असं करत नाही’ ने सुरु होणारी वाक्ये बोलून दाखवू नकोस, सासरच्या लोकांच्या, नवन्याच्या कलानेच घे! “पत्नी म्हणून, सून म्हणून आणि मुलांची आई म्हणून यशस्वी हो!” असे सांगताना वडिलांचा गळा दाटून आला होता. त्याच्या उलट भारताचा उंबरठा ओलांडताना सासरच्यांनी परत परत बजावलं होतं, “आपलं काहीही सोडू नकोस. अमेरिकेत मोह खूप असतील, पण आपली संस्कृती, आपले विचार, आपल्या चालीरीती सोडू नकोस. मुख्य म्हणजे आमचा मुलगा सांगेल तसंच जुळवून घे!” खरं तर किती दोन टोकांचे हे संदेश होते! पण माणिकने त्या प्रमाणेच आपलं आयुष्य जगायचं ठरवलं. अर्थातच नवरा तर फारच खुश झाला. कारण त्याला अमेरिकेत देखील सर्व करून जेवू घालणारी पत्नी मिळाली होती. आणि इतरांच्या रंगवलेले लांडे केस आणि मेकपच्या थरांत रंगलेल्या चेहन्यांच्या, शर्ट-पॅटीतल्या बायकांमध्ये, साडी आणि लांब वेणी घातलेली ‘आपली बायको’ सात्विकतेचा पुतळा आहे. हा अभिमान - ego - होताच. मंगलही ते पाहून खुश व्हायची. त्याचे खुश राहणे हेच स्वतःचे कर्मकांड मानायची. घरी जेवायला आलेले पाहुणे, “वा! वहिनी, हल्ली पुण्या-मुंबईत देखील असा चार ठाव स्वयंपाक जेवायला मिळत नाही” असं म्हणायचे ना तेव्हां तर मंगल आनंदाने फुलून जायची. माधव आणि रवी हे नवन्याचे

खास दोस्त. दोघांची लग्ने झाली. चार महिन्यांनी नव्या नवन्याही आल्या. “वहिनी ! ही माझी पत्नी सरला ! सरल, ह्या माझ्या प्रिय मित्राची पत्नी तर आहेतच पण माझ्या खन्या वहिनीच आहेत हं !” असा भाव माधवने दिला तर रवी, “माझ्या खन्या वहिनीपेक्षा जास्त प्रेम करणारी ही मंगल वहिनी” अशी ओळख आपल्या पत्नीला - जयाला - करून देत होता. मंगल ही हा नवा ‘वहिनी’ चा रोल मनापासून करू लागली.

पण हळूहळू सगळे चित्रच बदलायला लागले. चार मित्रांना बोलावून त्यांना जेवायला घालायला आणि गप्पा मारायला नवन्याला खूपच आवडे. त्यात गाण्याबजावण्यात ही स्वारीला खूपच रस ! आपल्याला ‘गाणे’ खूप समजते, आपण उत्तम गातो ही पूर्ण समजूत होतीच. त्यामुळे रात्रीची जागरणे साहजिकच व्हायची. मंगलला ही गाण्याची आवड होती. पण दोन छोटी छोटी मुलं आणि घरकामात इतर काहीच व्हायचं नाही. परत, “मंगल, सूर नीट लागत नाहीय. देखे देखे लिया जोग ! घरे काया बढे रोग ! आनंदा रडतोय. त्याला गप्प कर.” अशी नवन्याची दाद ! त्याने मंगलने गाण्याचे नावच टाकले.

प्रत्येक शनिवार-रविवारी ‘मैफली’ जमायच्या, नवन्याचे मित्र जमायचे. त्यांच्या बायका बरोबर असायच्याच. मित्र म्हणायचे, “हनी, तू काही स्वयंपाकात लुड्बूड करू नकोस. वहिनी इतक्या सुगरण आहेत की तुझी मदत त्यांचा स्वयंपाक बिघडवायची बघ ! तू आपली इथेच बस, त्यांच्याच हातचे जेवायचे आहे आम्हाला ! आणि स्वतःच्या बायकोला स्वतःपाशी बसवून ठेवायचे. मंगल मात्र एकीकडे रडणाऱ्या मुलीची समजूत काढून, पदर बांधून कामाला लागायची. नवन्याच्या ते कानीही नसायचे. तो आपला तंबाखूचा बार लावून टी.व्ही. वर चाललेल्या फूटबॉल वर स्वतःचीच commentary करत असायचा आणि भज्यांची प्लेट रिकामी आहे म्हणून त्रागा करायचा. “इतका वेळ कशाला ग लागतोय, लवकर आण भजी” असा त्याचा पट्टीत लागलेला सूर ऐकून मंगल मनातल्या मनात आकडे मोजायला सुरवात करायची. हात मोजायचे ..... एक भजं, दोन भजी, तीन भजी ! चेहन्यावरचे उसने स्मित खरं तर मनातले भाव लपवण्यासाठी असायचे पण डोळ्यातले भाव त्याला टाचणी लावत. पण दुर्दैवाने (सुदैवाने ?) कुणाचंही तिच्याकडे लक्ष्यानी नसायचं.

मंगल मुलं लहान होती म्हणून नोकरी वगैरे काही करत नव्हती. नाही म्हणायला महिन्यातून एकदा ती शेजारच्या हॉस्पिटलमध्ये आजारी मुलांबरोबर voluntary काम करायला जायची. ती घरीच असते हे पाहून मैत्रिणीचे फोन येत, “मंगल, जरा काम होतं ग ! मला कामावर जायलाच हवं आहे ग ! आज माझी babysitter

नाही आली ग ! दीपूला तुझ्याकडे सोडते आज हं !” तर कधी “अग, या शुक्रवारी रात्री potluck dinner साठी आमच्या कडे जमायचं आहे ना ! तुझी मदत मी गृहीत धरली आहे. तू तुझ्या पुन्या करशील ना तेव्हांच माझ्या वाटणीची भाजी पण फोडणीला टाकशील ना ? Thank you हं !” असं म्हणतच फोन बंद होई. अंग पण ? देखील अर्धवटच सोडावं लागलं मंगलला ! हो-नाही चा प्रश्नच आला नाही.

हळूहळू मुलं मोठी व्हायला लागली. थोरली कॉलेजला गेली. धाकटा हायस्कूलच्या शेवटच्या वर्षाला ! आणि हॉस्पिटलमध्ये चांगली संधी आली म्हणून इतक्या वर्षाचे सामाजिक कार्य ‘नोकरी’त बदलले. Night school मध्ये जाऊन M.A. केलं आणि नव्या दमानं, नव्या जोमानं मंगलने नोकरी - career - म्हणायला हरकत नाही सुरु केली. नव्याचं व्यवस्थित चालू होतं. तशातच मंगलचा पगार वाढतच होता. नवरा खुश होता. मंगल ही ! त्यामुळे भारतातून येणारी खवचट पत्रे ती वाचून न वाचल्यासारखी करी, नव्याने गेले वीस वर्ष स्वतःच्या आईचा संसार चालवला होता. भावांना मदत केली होती. त्यावर मोठ्या भावाचे पत्र आले होते, “तुम्हाला काय कमी आहे ? एवढाले पैसे (अर्थातच डॉलर रुपयांत मोडलेला असायचाच) मिळवता. आम्हाला जी “चिलूर पाठवता ती तर तुमच्या खिशात धोबिणीला सापडेल.” नव्याला हसू आले होते, तो मंगलला म्हणाला, “बघ, त्यांना माहिती आहे आपण खूप श्रीमंत आहोत म्हणून, हे तसंच ठेवायचं बरं !” मंगल विषण्णपणे हसायला लागली. साधं घराचे mortgage बिल देखील चाळीस हजार रुपये असं सांगावसे वाटायला लागायचं, बाकी इतर खर्च देखील तसेच. हे त्यांना कसं सांगणार ? म्हणजे मंगलच गाढव ठरणार ना !

दोन्ही मुलं घराबाहेर पडली ! होस्टेलवर राहायला गेली. अभ्यासात उत्तम प्रगती करीत होती. मुलगी वकीलीचा अभ्यास करत होती. मुलगा डॉक्टर होत होता. “आता तुम्हाला काय कमी ? घर सुनं झालं असणार ! अरविंदाला उच्च शिक्षणासाठी पाठवतो.” दादाचा फोन आला आणि नवरा आनंदला. मंगलला ही घरात ‘जाग’ आलीय असं वाटायचं.

आणि एक दिवस सगळंच बदललं, नव्याला कामावर काहीतरी चूक झाल्याने नोकरीवरून काढून टाकले. पन्नाशीच्या पुढच्या या परदेशी माणसाला नवी नोकरी मिळेना. मंगलने त्याची समजूत घातली, “अहो, काही काळजी करु नका. घर दोन-तीन वर्षांत pay off करु आपण. मुलं ही शिक्षण संपवतील. माझी नोकरी चालूच आहे. जेवायची चिंता नाही अगदी सगळं व्यवस्थित होईल बघा !” नव्याला

ते भावलं नाही त्यातच त्याला stroke आला. त्यातून उठला ते wheelchair मध्येच ! मंगलचे धाबे दणाणले होते. त्यात भर पडली होती सासरच्या नकाराच्या पत्रांची. मदत राहिली बाजूला पण ‘आता आमच्या भावाचं कसं होणार ?’ ची काळजी रडतच केलेली असायची. मंगलला ‘तुला काय मदत हवी ?’ असं विचारणं तर राहिलं दूरच, पण साधी प्रेमाची दोन वाक्य ही लिहिली नव्हती कधी. मंगल इतकी वर्षे झाली तरी सासरच्या मंडळींची ही वृत्ती समजू शकली नाही, ना तिची प्रिय मैत्रिण सांगे तशी ignore ही करु शकत नव्हती. प्रत्येक वेळी मंगल तितकीच कष्टी होई. वारंवार त्यांची होणारी पैशांची मागणी ती पुरी करू शकत नव्हती. कारण नवन्याची तब्येत ढासळतच चालली होती. त्याचं सर्वच मंगलला करावं लागे. हॉस्पिटल मधली नोकरी देखील सोडून द्यावी लागली होती. काय करणार ? घरात दुसरं कुणीच नव्हतं, त्याची काळजी घ्यायला. घरावरच मोठे कर्ज काढवे लागले होते घर चालवायला. पोटात खड्डा पडला होता पण तिने ते मुलांनाही सांगितले नव्हते. जमेल तसं ती निभवीत होती.

अचानक ध्यानी मनी नसताना नवन्याला Heart Attack आला आणि तासाभरात सगळा खेळ खतम झाला. मुलगा मदतीला आला तो देखील जेनीला बरोबर घेऊनच, मित्रमंडळ भेटायला आलं खरं पण भट म्हणतात तसेच, “काढत्या पायासवे”.....! सगळे विधी झाले आणि मुलाने बाँबगोळा टाकला, “मॉम, आम्ही लग्न केले आहे.” मंगलला काय म्हणायचे तेच समजले नाही. मुलं आली तशी निघून गेली. सासरचं कुणी आलंही नव्हतं ना त्यांचा निरोप आला होता.

नंतरचे सारे सोपस्कार मंगलने एकटीनेच केले. कर्ज फेडले खरे पण त्यात घरच गेले. सगळी बांधाबांध, विक्री करण्यात महिना कसा गेला ते कळले ही नाही मंगलला ! शेवटी एक दिवस अशीच बसली होती ती ‘पुढे काय’ चा यक्षप्रश्न घेऊन ! पोस्टमनने हॉर्न वाजवला आणि उत्तरुन येऊन तिच्या हातात एक पत्र आणून दिले. मायदेशाहून आलेले म्हणून ! मंगल नुसतंच त्या पत्राकडे पाहात होती. उघडायचं तरी कशाला ? - पण उघडलंच तिने ! पत्रावर “श्री” नव्हताच, पण मायनाही नव्हता, तिच्या नवन्याच्या मृत्यूला तीच कारणीभूत होती असे सासरच्यांनी निदान केले होते. मुलांना नीट वळण लावलं नाही म्हणून परधर्मी सून घरात आली. त्याने घराण्याला कलंक लागला आहे असे मत कळवले होते आणि “या पुढे आमच्याशी कुठलाही संबंध ठेऊ नये - तुम्ही आम्हाला मेलात” असा निरोप दिला होता.

मंगलने ते पत्र परत एकदा वाचले. वाचताना तिला एकेक आठवू लागलं.....
नवन्यासाठी खाल्लेल्या खस्ता, त्याच्यासाठी रात्ररात्र केलेली जागरण, त्या

अंथरूणातून उठवण्यात आणि परत झोपवण्यात दुखवून घेतलेली स्वतःची कंबर, पैशांचा उरवठा-पुरवठा करण्यात राहतं घरच गमावल्याचं दुःख, आणखी खूप काही! जन्मभर ज्याच्यासाठी हे केलं तोच आता गेला होता. त्यानं आलं होतं विलक्षण एकटेपण ! मंगलला वाटलं की हे आता कशासाठी सहन करायचं ? इतक्या वर्षात एक दिवस देखील तिला स्वतःसाठी जगता आलं नव्हतं! आधी मुलगी म्हणून, नंतर बायको म्हणून ! मुलांची आई म्हणून, सून म्हणून, तर कधी कुणाची वहिनी होऊन, “कोणाची कुणीतरी !”

सगळ्याचा मंगलला अगदी वीट आला होता. “आता यापुढे मी स्वतःसाठीच जगणार !” - मंगल स्वतःशीच पुटपुटली. तिने खोलीत जाऊन एक कागद पुढे ओढला आणि पत्र लिहिण्यास सुरवात केली. “आपले पत्र मिळाले. माझा नि आपला जो दुवा होता तोच आज या जगात नाही. त्यामुळे तुमचे-माझे संबंध संपलेलेच आहेत. त्यामुळे तुमच्याशी संबंध ठेवण्याची यापुढे वेळच येणार नाही. तरी देखील मी तुमच्या या इच्छेला मी मान देईन !” - पत्राची घडी घालून, पाकीलवर पत्ता लिहून तिने ते पत्र पोस्टात टाकले.

दुसऱ्याच दिवशी तिने स्वतःचे नाव बदलण्याकरिता कोर्टात अर्ज केला. मंगल स्वतःलाच सांगत होती, “आजपासून मी स्वतःसाठी जगणार आहे. “मी” म्हणून. मी माणिक नाही आणि मंगलही नाही, जोशी नाही की काणे नाही. आज मी भारतीय ही नाही की अमेरिकन ही नाही. मी आज या सगळ्यातून मुक्त झाले. मी आहे अनामिका परदेशी !

हातातला कागद परत वाचून ती मोकळपणाने हसली आणि स्वतःलाच म्हणाली, “अनामिका परदेशी ! अभिनंदन !

सौ. मोनाली फाटक.

3399 Roxbury RoadS Hat field,

Pa. 19440.U.S.A.

email - mmphatak@hotmail.com.

*****

(भिसे, कारखानीस कुटुंबीय आणि “मायबोलीचा विश्वसेतू” च्या सह-संपादकांच्या परवानगीने

“मायबोलीचा विश्वसेतू” या पुस्तकातून)